

Pregledni članak

UDK 930.25 : 339.2 : 335.6.

GRAĐA U PRIVATNOM VLASNIŠTVU KAO IZVOR ZA RAZDOBLJE NAKON 1945 GODINE

Dubravko Pajalić, Arhiv Hrvatske, Zagreb, Marulićev trg 21

U cilju izvršavanja poslova arhivske službe u suvremenim uvjetima, osnovane su u arhivima posebne službe koje vrše niz zadataka izvan arhivske ustanove, a u vezi s arhivskom i registraturnom građom, još nepreuzetom u arhivska spremišta. Vanjska arhivska služba, kakav je njen uobičajeni naziv, evidentira, nadzire, brine o suradnji s imaoцем građe o zaštiti arhivske građe i u konačnici je preuzima u arhivsku ustanovu.

Ti poslovi i zadaci su prvi pripremni postupak za prikupljanje i trajno očuvanje i osiguranje dokumenata i podataka za potrebe znanosti, kulture, uprave, privrede i pojedinaca. No, iako je najveći dio građe društveno vlasništvo, ipak je i građa u privatnom vlasništvu značajan izvor za povijesna istraživanja, kulturu, upravu i druge društvene potrebe, pa tako i za istraživanje razdoblja poslije 1945. godine.

Preliminarno možemo konstatirati da arhivska građa u privatnom vlasništvu čini još uvijek nedovoljno proučeni dio djelovanja arhivista, a ujedno i veliki izazov za tu djelatnost, osobito u vanjskim službama.

Da bi se dobio što cjelovitiji uvid u tu domenu arhivistike, potrebno je ustanoviti moguće tipologijske okvire kojima možemo pojmiti arhivsku građu u privatnom vlasništvu. Također, potrebno je odrediti pravne granice njena nastanka. Prema porijeklu, podjela može izgledati ovako: 1) osobni fond, 2) obitljski fond i 3) zbirka građe. Tu, više-manje uvriježenu podjelu proširili bismo još jednom kategorijom: 4) fond nastao osobnim radom radnih ljudi koji samostalno profesionalno obavljaju znanstvenu, književnu, likovnu, muzičku, kazališnu, filmsku ili drugu umjetničku djelatnost ili drugu profesionalnu djelatnost.

S pravne točke gledišta, postavlja se pitanje: pod kojim uvjetima, s kojom zakonskom osnovom, te koje kategorije građana mogu posjedovati građu relevantnu za proučavanje razdoblja poslije 1945. godine.

Kao prvo, podsjećamo na dva eksplicitna stava Zakona o zaštiti arhivske građe i arhivima SRH, a to su: 1) princip prvootkupa (čl. 29. Zakona); 2) odredba da se arhivska i registraturna građa u društvenom vlasništvu ne može otuđiti niti opteretiti u korist građana i građansko-

pravnih osoba (čl. 4. Zakona). Prema tome, potrebno je razmotriti koje kategorije građana mogu svojim osobnim radom formirati arhivsku građu izvan arhiva. To se ponajprije odnosi na one kategorije građana koje obavljaju samostalna zanimanja osobnim radom i vlastitim sredstvima za proizvodnju: odvjetnici, liječnici, značajniji obrtnici i dio kulturnih stvaralaca i umjetnika.

S druge strane, građa koja nastaje osobnim radom na društvenoj funkciji društveno je vlasništvo, te u načelu ne bi mogla biti u posjedu pojedinca, već u sklopu registrature odnosno fonda društvenog tijela ili organa čiji je zapravo sastavni i nedjeljivi dio, bez obzira na trenutno mjesto čuvanja.¹

Razvitak socijalističkog samoupravljanja, funkcioniranje delegat-skog sistema i podruštvljenje društvenih funkcija postavljaju taj zadataj u prvi plan. No, treba napomenuti da prethodno navedeni problem nije specijalitet našeg vremena. Iz povijesti arhivistike poznajemo odredbe još iz 1262. god. po kojoj »svi općinski funkcioneri moraju, po isteku mandata svoje funkcije, predati 'sve spise i knjige i dokumente' u općinsku kancelariju.«² Danas takvu građu izlučujemo i pripajamo fondu juridičke osobe ili, ako to nije svrsishodno, provenijentna pripadnost takve građe označava se na mjestima u fondovima gdje bi spadala.³ No, vratimo se obilježjima tipova skupova arhivske građe u privatnom vlasništvu.

Obilježja osobnog fonda. Ovaj fond čine: spisi nastali osobnim radom pojedinca u okviru društvene, političke i kulturne djelatnosti; spisi koji čine pravnu osnovu ovog djelovanja (postavljenja, rješenja, imenovanja i sl.); parnični spisi u vezi s djelatnošću.

Obilježja fonda nastalog samostalnim obavljanjem profesionalne djelatnosti. U načelu, to su spisi koji pokazuju pravnu osnovu djelovanja; parnični spisi vezani uz djelatnost; kompletna registratura; spisi koji reguliraju status, odnos pojedinca i zajednice.

Obilježja zbirke arhivske građe u privatnom vlasništvu. Zbirku definiramo kao skup dokumenata različitih provenijencija sakupljenih inicijativom jedne ili više ličnosti, bilo na osnovu sadržaja, ili vanjskih karakteristika, ili bez ikakve unutrašnje ili vanjske veze. Da bi dobila pravni status zbirke, ona mora biti registrirana (Uputstvo o vođenju evidencije i zbirki arhivske građe, NN 12/67).

Obilježja obiteljskog fonda. Obilježja ovog tipa fonda su ova: spisi i isprave koje osvjetljavaju samu obitelj u njenom privatnom životu i

¹ I. Beuc, Arhivistika, AH, Zagreb, 1968, str. 47.

² Cit. prema B. Stulli, O pravnom režimu korištenja arhivske građe. Arhivski vjesnik IX/1967, str. 140. Također i u D. Božić-Buzančić: Obiteljski arhivi — sređivanje i naučna obrada. Arhivski vjesnik XIV/1971, str. 275—287.

³ I. Beuc, Ibid., str. 47.

u interakciji s društvenom zajednicom (genealoška stabla, isprave o vlasništvu, odlikovanja, parnice u vezi s obiteljskim imovinsko-pravnim i inim problemima, cjelokupna kućna administracija, lični spisi pojedinih članova obitelji; spisi o posjedima obitelji (privatno-pravni ugovori, nacrti, predračuni za gradnju ili popravak kuća i sl.); spisi nastali iz privrednih djelatnosti obitelji (spisi koji pokazuju pravnu osnovu mogućnosti djelovanja, parnični spisi u vezi s djelatnošću); fragmenti arhiva srodnih obitelji; miscellanea; zbirke.⁴

Kao što je vidljivo, obiteljski fondovi mogu predstavljati kombinaciju prve tri grupe, a osobni arhivski fond može biti subsumiran u arhivski fond nastao samostalnom privrednom ili drugom profesionalnom djelatnošću, no i ne mora biti. Ostavštine dviju ili više fizičkih osoba koje su međusobno povezane srodstvom mogu se spojiti u jedan fond, koji onda smatramo ostavštinom obitelji.⁵ Kao konkretan primjer navedimo zbirku Dujšin-Ribar. To je zbirka sa stanovišta zaštite spomenika kulture jer sadrži, uz arhivsku građu, i umjetničke slike, predmete od porculana, ukrasne predmete od srebra i drugog materijala, te namještaj. S arhivističke točke gledišta, radi se o obiteljskom fondu koji sadrži dokumentaciju o djelatnosti Lole i Jurice Ribara, veći dio građe koji se odnosi na rad i djelovanje Dubravka Dujšina, građu o radu Cate Dujšin,Ribar, te dio građe iz ostavštine dra Ivana Ribara.

Kao drugi primjer navedimo ostavštinu Ivana Belavića, željezničkog inspektora iz Zagreba (umro 1969). Ostavština se sastoji, gledano po tipovima, od osobnog fonda i zbirke arhivske građe tematski vezane uz razvoj željeznice na našem tlu od početka XIX do sredine XX stoljeća.

Oba primera pokazuju da praksa ne poznaje čvrste tipove, već da svaki fond građe ima specifična obilježja koja su rezultat najrazličitijih faktora — interesa imaoaca, njegove osnovne djelatnosti ili pak njegove stručnosti.

Dalje pitanje, vrlo značajno za arhiviste u vanjskim službama, jest kako organizirano doprijeti do često nepoznatog imaoaca vrijedne građe. Nameće se potreba vrlo jake i međusobno koordinirane sadržine nekoliko činilaca, a to su zavodi za zaštitu spomenika, samoupravne interesne zajednice kulture, komiteti društvenih djelatnosti općina i gradova, te naročito društvene organizacije i udruženja građana. Posebnu ulogu imaju i udruženja male privrede, kao i Odvjetnička komora itd.

Ovim putem krenula je i Vanjska služba Arhiva Hrvatske, te je započeo opsežan postupak evidentiranja niza vrijednih fondova i zbirki najrazličitije provenijencije, kao što su npr. ostavština Jakova Gotovca, Ive Paraća, Antuna Dobronića i niza drugih stvaralaca.

Danas arhivisti sve veću pažnju posvećuju fonomaterijalu kao arhivskoj građi. Tako se pristupa evidentiranju preko 1208 imalaca gramofonskih ploča (neke datiramo s početka XX stoljeća). Dio gramofonskih

⁴ D. Bozić-Buzančić, Ibid., str. 275—287.

⁵ I. Beuc, Ibid., str. 47.

ploča je iz privatnih poduzeća prije nacionalizacije 1948. godine. Kako arhivski fondovi tih poduzeća nisu sačuvani, gramofonska ploča postaje vrlo značajan izvor koji stručnom obradom može dati vrlo mnogo podataka i o tehničkoj opremljenosti tadašnje proizvodnje fonnomaterijala, ali i, što je još značajnije, o kulturno-umjetničkoj produkciji onog vremena, o čemu za sada ne znamo dovoljno.

Također, kao značajan izvor služe objavljeni i neobjavljeni fonozapisi (magnetofonske vrpce, kasete, a u najnovije vrijeme i magnetoskopske vrpce u privatnoj upotrebi) što ih u svom radu koriste novinari i publicisti, kao i dio kulturnih i društvenih radnika za svoje potrebe.

Mnogo veća pažnja morat će se posvetiti ostavštinama onih stvaralaca koji trajno ili privremeno žive i rade izvan naše zemlje. Spomenimo samo neke koji predstavljaju nezaobilazne ličnosti naše kulture: Milko Kelemen, Ivo Malec, Milko Šparemblek itd.

Upravo suradnja s našim stručnim udruženjima, čiji su članovi, može mnogo pomoći arhivistima u obavljanju njihova u biti vrlo složenog zadatka.

Vrijedno je upozoriti na još jedan momenat na koji ukazuje i praksa u zaštiti spomenika. Ponekad je neophodno sačuvati ukupnost ambijenta u kojem je građa nastala. Naime, izdvajanje arhivske građe iz ambijenta može ponekad razoriti stilsku, povijesnu ili drugu vrijednost zbirke. I arhivisti mogu na sličan način pristupiti tome pitanju, uz obavezu imaoća da osigura uvjete za zaštitu, obradu i upotrebu građe na način propisan zakonom.

Uzimajući u obzir svu prethodno izloženu problematiku, vidimo mogućnost uspostavljanja određenih elemenata koji bi osigurali dovoljno faktora za analizu pojedinog fonda odnosno zbirke. Ti elementi bili bi ovi:

1. status fonda/zbirke (imovinskopravni, mogućnost pristupa javnosti, poslovi upravljanja itd.);
2. vrijednost cjeline;
3. značenje ambijenta;
4. stupanj sređenosti;
5. podaci o informativnim pomagalima;
6. definiranje širih društvenih funkcija;
7. prostorno-tehnički uvjeti;
8. materijalne mogućnosti imaoća da vrši sve zadatke u skladu sa zakonom.

Ti elementi, dalje precizno raščlanjeni, omogućuju detaljan uvid u aspekte samog fonda odnosno zbirke, te omogućuju donošenje kvalificiranih zaključaka i odgovarajućih prijedloga raznih arhivističkih aspekata, od planiranja zaštite do planiranja preuzimanja u arhiv.⁶

⁶ Grupa autora: Privatne umjetničke zbirke, USIZK, Zagreb 1976, str. 4—6

Na kraju, umjesto posebnog zaključka, konstatirajmo da je neophodno tu vrstu arhivske građe još opsežnije štititi, i to ne samim slovom zakona već hitnim i konkretnim djelovanjem vanjskih službi arhiva, nastavljajući tako prekinutu akciju evidentiranja arhivske građe izvan arhiva. Kao drugo, neophodno je osigurati kadrovske potencijale u arhivima za cjelinu vanjskih službi, jer se ta vrlo važna djelatnost često zapostavlja ili usmjerava samo na obilaženje klasičnih registratura. Sve to ukazuje na potrebu specijalizacije arhivista za problematiku privatnih zbirki i fondova. Nadalje, organiziranim radom neophodno je osigurati kontakt s imalcima građe u privatnom vlasništvu, a u cilju evidencije, zaštite ili preuzimanja u arhiv (poklon, depozit, otkup i sl.). Neophodno je što prije prići izradi odgovarajućih pomagala (inventari, regeste), a u prvoj fazi prirediti kvalitetan vodič kroz privatne zbirke i fondove u SRH. Kao kruna takve djelatnosti i kao rezultat temeljita rada, povećala bi se znanstvena, kulturna i šire društvena upotrebna vrijednost te građe, što je konačno i cilj arhivista.

SUMMARY

THE IMPORTANCE OF PRIVATE RECORDS OF THE POST-WAR PERIOD

The author stresses the importance of private records and archival material of the post-war period, especially the ones kept by eminent cultural, political workers and also scientists.

He proposes that greater attention be paid to such materials and a surveyance of such material be undertaken.